

HAMDÂNİLER'DE (905–1004) DİNÎ ve ENTELEKTÜEL HAYAT

Edip AKYOL*

Öz

Hamdânîler hâkim oldukları bölgelerde yüksek bir kültür seviyesine sahip oldular. Mensup oldukları Tağlib kabilesi cahiliye döneminde de bu özellikleriyle bilinmektedir. Hamdânîler tarih sahnesindeki yerleri siyasi faaliyetlerinden ziyade – Karmatîler’le yapılan mücadeleyi bir tarafa bırakırsak - özellikle kültürel ve ilmî çalışmalara borçludur

Gerek İslam tarihi gerekse Anadolu’nun tarihi için önemli bir dönemi ifade eden Hamdânîler ve onların en güçlü siması olan Seyfûddevlî Bizans ile yaptığı savaşlar kadar Halep’te etrafına topladığı güzide şair ve âlimler halesi ile şöhret kazanmıştır. Halep’e yerleştikten sonra ise, savaşıllığının, cömertliğinin cezp ettiği büyük isimler, el-Mutenebbî, Abu Firâs, el-Fârâbî, Abu’l-Farac el-İsfahânî, Halep’i bütün orta çağ boyunca hatıralarda canlı kalan bir edebiyat merkezi hâline getirmişlerdi. Bu dönemde Edebiyat ve bilim alanında adeta bir Rönesans dönemi yaşanmaktaydı. Hamdânîler’in tarihteki yerini sağlamlaştıran ve özellikle Seyfûddevlî’nin adını ebedileştiren de hiç şüphesiz bu büyük şahsiyetler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hamdânîler, seyfûddevlî, Kültürel Hayat, Entelektüel hayat

RELIGION AND ENTELEKTUEL LIFE IN HAMDANS (905-1004)

Abstract

The Hamdanians had a high level of culture in the regions where they were dominant. The taghlibi tribe they belonged to were also reputed to have possessed a high level of culture in the period of Ignorance/Jahiliyya. The Hamdanis owe their place in history, if we are to overlook their struggle against the Karmatians, not to the political activities they engaged in, but to the cultural and scientific endeavors they displayed.

Both the Hamdanis, who holds a significant place in Islamic history in general and the Anatolian history in particular, and Sayfu'd-Dawla, their most prominent figure are famed not only with the wars they waged against the Byzantium but also with the circles of scholars and poets/men of belle-letters that were drawn to then in and around their center city of Aleppo. Being attracted to warrior nature of the Hamdanis and their generosity, these scholars and literary figures, such as al-Mutanabbi, Abu'l-Firas, al-Farabi, and Abu'l-Faraj al-Isfahani to name a few, moved and settled in Aleppo turned Aleppo into a literary center and high culture for a considerable period of Middle Ages. A period of renaissance was practically underway in the field of literature and science in this period. Undoubtedly, these great personalities have strengthened the position of Hamdanians in history and made the name of Seyfuddevle especially eternal.

Key Words: Hamdanians, Seyfuddevle, Cultural Life, Intellectual life

Giriş

Musul ve Halep civarında hüküm sürmüş olan bir hanedan olup adını büyük Tağlib kabilesine¹ mensup Hamdan b. Hamdun et-Tağlibî’ye nispet edilir. Hamdaniler Arap Tağlip kabilesinden², kuzey Arapları Adnaniler’e dayandırılır.³

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Murakıp, Edremit İlçe Müftülüğü, e-mail: edip4708@hotmail.com

Bölgenin tarihinde önemli rol oynayan Hamdânîler, Araplar'ın en büyük kabilelerinden Rebîa'nın Tağlib koluna mensuptur.⁴ İslâmiyet'ten önce Hıristiyan (İslam'ın ilk döneminde bu dinlerini korumuşlardı ve asrın sonuna kadar Hıristiyan olarak kalmışlardı) olan Tağlibîler Tihâme'den kuzeye göç etmiş, sonraları kendi adlarını alan Diyârîrebîa ve Musul bölgesine yerleşmişlerdi. Tağliboğulları sağlam, kuvvetli ve sayıca çoktular.⁵ Cahiliye döneminde büyük bir etkiye sahiptiler. Bilakis Tebrizi onlar için: “Eğer İslam zuhur etmemiş olsaydı Tağliboğulları Arapları tedirgin eder onların başlarını ağrıttırlardı.”⁶ Hz. Ömer zamanında cizyeye bağlanan kabile daha sonra Müslüman olmuştur.⁷

Hamdaniler, Abbasî halifeleri Mutezz, Muhtedî ve Mutemid dönemlerinde, 886'dan 892'ye kadar, hem siyasi hem de el-Cezire'ye hâkim olan Haricîlerle mücadele etmişlerdir.⁸ Hamdânîler tampon bölgede yaşayan bir topluluk olmalarından dolayı bazen Abbasîler'in yanında yer alarak Haricîler'e karşı mücadele etmişler, bazen de bunun tam aksine Haricîler ile ittifak kurup Abbasî devletine karşı gelmişlerdir.⁹ Hamdan sonrasında çocukları Ebü'l-Heyca Abdullah b. Hamdan ve kardeşi Hüseyin b. Hamdan Abbasî merkezî idarenin zayıfladığı dönemlerde devlet üzerinde önemli etkilerde bulundular. Haricîler ile olan mücadelelerde ve bölgesel ayaklanmaların bastırılmasında önemli katkılarda bulundular. Tolunoğulları'nın ortadan kaldırılmasında (905), hanedan arasındaki iktidar çekişmelerinde, Abbasî yönetim anlayışına karşı ayrılıkçı iddiaları olan Karimatîlerin püskürtülmesinde katkı sundular. Hamdani hanedanı özellikle Hüseyin b.

¹ Arapların büyük kabilelerinden biri olan Rabia'nın Tağlib kabilesi İslamiyet'ten önce Hıristiyan olup Thame'den kuzeye göç etmiş sonraları kendi adlarını alan Diyâr-ı Rebîa ve Musul bölgesine yerleşmişlerdi. Hz. Ömer zamanında cizyeye bağlanan bu kabile daha sonra Müslüman olmuştur. Bkz. Abdullah Ekinci-Kazım Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, İstanbul 2008, s. 83-90; N. Ünal Karaaslan, “Hamdanîler”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 446.

² Tağlib kabilesinin atası Disar olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Tağlib kelimesi Disar'ın babası oğluna sürekli “tağlip” yani “galip geleceksin” temennisinde bulunması, Disar ve çocuklarının halk arasında bu kavramın adlandırılmasına neden olmuştur. Bkz. Ali b. Zafer el-Ezdî, Ahbaru'd-Devleti'l-Hamdaniyye, çev. Mehmet Akbaş, İstanbul 2011; H. Kindermann, “Tağlip”, *İA*, XI, 620; Ömer Tokuş, *Hamdaniler (Siyasi, Sosyal ve İlmi-Kültürel Hayat)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006, s. 7.

³ Bkz. el-Ezdî, Ali b. Zafer, Hamdaniler, (thk. Temime Ravvaf); (çev. Mehmet Akbaş), İstanbul-2011, s. 19-20; Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar: İslam Devletleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1996, c. 1, s. 458

⁴ Şihâbeddin Ahmed İbn Abdülvahhab en-Nuveyrî, *Nihayeti'l-Arab fi Fünunu'l-Edeb*, trz., 123; Faysal Sâmîr, *Ed-Devletü'l-Hamdâniyye fi Mavsıl ve Haleb*, Bağdat 1970, I/38; ed-Dineverî, a.g.e., s. 86; Yusuf el-İŞ, *Tarihi Asri'l-Hilâfeti'l-Abbasîyye*, Beyrut, trz., s. 199; Reşid Abdullah el-Cümeylî, *Dirâsâtu fi Târihi'l-Abbâsiyye*, Bağdat, 1984, s. 273.

⁵ Emine Baytâr, *Mevâkifü'l-Umerâü'l-Arab*, bs.y., trz., s. 171.

⁶ El-İŞ, *Tarih*, s. 199.

⁷ Nasuhi Ünal Karaaslan, “Hamdânîler”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/446.

⁸ M. Canard, 2002, *Historie de la Dynastie des Hamdanides*, s. 291.

⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. VIII, s. 387.

Hamdan'ın 918 yılında hapiste öldürülmesi gibi, çok ağır bir bedel ile ödemişlerdir.¹⁰ Bu dönemde Abbasi halifelerinin Hamdanoglu ailesinden istifade ettikleri görülmektedir. Halife Muktedir 926 senesinde Ebü'l-Heyca'yı Musul, Karda, Bazezda ve çevrelerinin haraç ve yönetimlerine tayin etmiştir.¹¹ Ebü'l-Heyca sözkonusu bölgede Karmatîler'e karşı mücadelelerde bulunarak önemli başarılar elde etti. Ebü'l-Heyca, Karmatîler ile yapmış olduğu mücadelelerdeki başarısından ötürü "muharebeler babası" olarak anılmaya başladı¹². Ebü'l-Heyca Abdullah b. Hamdan, Hamdanî devletinin asıl kurucusu olarak kabul edilir.¹³ Ebü'l-Heyca'nın, 929 senesinde, ölümünden sonra Hamdanî ailesi Ebü'l-Heyca'nın çocukları tarafından yönetilmeye başlandı. Ebü'l-Heyca'nın çocukları Seyfuddevle Ali (944-967) ve Nasiruddevle Hasan'nın (929-967) devleti, iki şube halinde idare ettikleri görülmektedir. Seyfuddevle Ali, Halep'e hâkim olarak yönünü gaza ve cihat amaçlı daha çok el-Cezire ve çevresine çevirirken¹⁴, Musul'a hâkim olan Nasiruddevle ise yönünü Bağdat'a çevirerek buradaki siyasî gelişmeler üzerinde siyaset üretmeye başladı¹⁵.

HAMDANÎLER'DE DİNÎ HAYAT

Hamdanî devletinin dinî hayatı, çevresindeki siyasi ve sosyal çevreyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Hamdanîler'in hâkim oldukları Şam bölgesi, Sünnî akideye mensuptu. Halkının çoğu Hanefî mezhebi diğer kısmı ise Şafii idi.¹⁶ Bölge aynı zamanda Hanbelî etkilerine de açık idi. Öteden beri bölgede, Haricîlerin isyanları, Taşrada ise eski dinî inançlarla bütünleşerek, Yezidîlik ve buna benzer gayri İslâmî fırkalar söz konusu idi.¹⁷ Bölgede Şii etkisinde kalan kabileler bulunmaktaydı. Hamdaniler de Abbasi hizmetinde bulunmakla birlikte Şia'nın etkisinde olan kabilelerden biri idi.¹⁸

¹⁰ C. Canard, "Hamdanids", EI², c. III, Brill, Leiden 1971, s. 126-131; agm., Recueil De Textes Relatifs A L'émir Sayf Al Daula Le Hamdanide Avec Annotations, Alger 1934, s. 170; N. Ü. Karaarslan, "Hamdaniler", DİA, c. XV, İstanbul 1997, s. 446-447; J. R. Bikhazi, "Hamdanids", Dictionary of the Middle Ages, c. VI, New York 1989, s. 83-86; H.T. Weir, "Hüseyn", İA, c. V/I, Eskişehir 1997, s. 641.

¹¹ İbnü'l-Esir, 1991, VIII, s. 140.

¹² H. D. Yıldız, "Abdullah b. Hamdan", DİA, I, s. 103.

¹³ M. Th. Houtsma, "Abdullah", İA, I, s. 32.

¹⁴ H. Bowen, "Nasiruddevle", İA, IX, s. 97.

¹⁵ F. Işıltan, "Seyfuddevle", İA, X, s. 536.

¹⁶ M. eş-Şek'a, Seyfuddevle el-Hamdani: Memleketü's-Seyf ve Devletü'l-Eklam, s. 165.

¹⁷ M. H. Yınanç, "Diyarbakir", İA, Eskişehir 1997, s. 611.

¹⁸ C. E. Bosworth, İslâm Devletleri Tarihi, (Çev E. Merçil-M. İpşirli), İstanbul 1980, s. 64.

Hamdanî Şiiliği, ehlibeyti üstün gören Şialıktır. Hamdanî döneminde birçok şair, Hamdani yöneticilerini memnun etmek amacıyla şiirlerinde Şiî temalar kullandı. Ebu Firas'ın kasidelerinde on iki imamı yani Ali b. Ebî Talib oğulları Hasan ve Hüseyin, Ali Zeynel Abidin, Muhammed Bâkır, Cafer es-Sadık, Musa el-Kâzım, Ali er-Rıza, Muhammed el-Cevâd, Ali el-Hâdî, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî'yi öven ifadeler yer almaktadır.¹⁹

Seyfûddeve kendisine intisap eden Şiî Ebü'l-Ferec el-İsfahanî yi sıcak bir karşılamaıyla karşılaşmıştır.²⁰ Yine sarayın önemli bir ilim adamı olan Küşacım'de Ehli Beyti öven kasideleri bulunmaktadır. Hamdanîlerin Nusayrîlerle de irtibatları olduğuna dair kayıtlar vardır. Nusayriliğin bir temsilcisi olan Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî, 968 yılında Halep'te vefat etti. Nusayrî fırkasının hakiki müessisi olduğu ve Hamdanîler tarafından itibar gördüğü ifade edilmektedir. Bununla beraber kendisine ait olan "el-Hidâyetü'l-Kübrâ" adlı eserini de bu sırada Hamdanîler'e ithaf etti²¹.

Nusayrîler, Hamdanîlerin hâkim olduğu coğrafyada uygun bir ortam görmüşlerdir. Nusayriler bu dönemde, Dürzîliğin yayılmasının önündeki en büyük engel idi. Nusayrîler ise Kuzey Suriye'yi merkez edinmeyi hedeflemişlerdi.²²

Şiî olan Hamdanî ve Büveyhîler'in aynı düşünce ekseninde olmalarına rağmen siyasi mücadele buna mani olmuştur. Hamdanîler'in Nusayrîliğe destek olmalarının²³ nedenlerinden biri de söz konusu siyasi çekişmedir. Ancak Hz. Ali'nin ilahlığı ve tenasüh inancını benimseyen Nusayrîler'e karşın, Hamdanîler'in bu inancı benimsediklerine dair herhangi bir iz bulunmamaktadır²⁴. et-Tavil, esas anlaşmazlığın etnik kökenden ve dilden geldiğini belirtmektedir. Büveyhîler'in Farsça konuştukları, Hamdanîler'in ise Arapça konuştukları için anlaşamadıklarını dile getirir. Hamdanîler'in, buldukları bölgelerde Abbasî halifesi adına hutbe okutmaları ve Suriye üzerinde hâkimiyet tesis etme çabası, Şiî Fatımîler ile aralarındaki düşmanlığın nedeni olarak gösterilebilir²⁵. Nusayrîler'in, On İki İmam'ı kabul etmemeleri ve Hamdanîler'in belirtildiği gibi On İki İmam'a olan inançları, Hamdanîler'in Nusayrî olduğu

¹⁹ eş-şek'a, Seyfûddeve, 166-168.

²⁰ R. Şeşen, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul 1998, s. 64.

²¹ L. Massignon, "Nusayriler", *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 368; M. E. G. et-Tavil, Arap Alevîlerinin Tarihi "Nusayriler", (Çev. İsmail Özdemir), İstanbul 2000, s. 197.

²² Ş. Tekindağ, "Dürziler", *İA*, C. III, Eskişehir 1997, s. 667.

²³ C. Cahen, Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet, (Çev. Esat Mermi Erendor), İstanbul 2000, s. 239.

²⁴ Ö. Uluçay, s. 283.

²⁵ et-Tavil, s. 193-192.

tezini tamamen çürütmektedir²⁶. Aslında Hamdanîler Nusayrî olmaktan ziyade, diğer müfrit unsurları da korudukları gibi Nusayrîler'i de korumuşlardır. Ebü'l-Cud diye anılan Hanefî mezhebinden olan Ahmet b. İshak, Ebü'l-Husayn'ın, Halep kadısı olarak görev yapmaları da²⁷ Hamdanîlerin inanç hususunda toplumsal hassasiyetleri göz ardı etmediklerini göstermektedir.

Hamdanî siyasi politikalarını belirleyen unsur, hanedan çıkarları idi. Bu nedenle Şî olmalarına rağmen, Şîâ karşıtı İbn Mutezz'e destek oldular²⁸. Hatta Seyfüddevle'nin düşünce açısından Karmatî felsefesine yakın olduğunu iddia edenler bulunmaktadır.²⁹ Hamdaniler ile şîa grupları arasındaki ilişkilerde farklılıklar arz etmektedir. Hamdanîler İsna Aşere Şiasını, Fatımîler ise İsma'îlî şiasını benimsemekteydiler.³⁰

Halife Muttakî'nin, Rafizîlik ile suçladığı İbn Muttalib'in destekçileri arasında Nâsıruddevle'nin de yer aldığı³¹ ve aynı zamanda Hamdanî hanedan mensuplarının Hallac-ı Mansur'a da yakınlık gösterdiği ifade edilir.³² Hüseyin b. Hamdan'ın 306/918'de hapisanede bir Şî taraftarınca öldürüldüğü iddiası ile Hüseyin b. Hamdan'ın, 896, 905 ya da 917 senelerinde halifelik ordusu bünyesinde Karmatîler'e karşı mücadele etmiş olması³³ hanedanın dinî anlayışta politik bir tavır sergilediklerinin bir göstergesidir. Bunun yanında Hamdanîler'in çevrelerindeki güçlü Şî unsurlardan korunmak için Şî görünmek zorunda kaldıkları da belirtilir³⁴.

HAMDÂNİLER 'DE ENTELEKTÜEL HAYAT

Dil ve Edebiyat

Seyfüddevle el-Hamdânî, Bizans ile yaptığı savaşlar kadar Halep'te etrafına topladığı güzide şair ve âlimler halesi ile şöhret kazanmıştır. Bu edipler topluluğunun çekirdeğini şüphesiz babasının hizmetinde yaşamış olanlar teşkil ediyordu. Halep'e yerleştikten sonra ise, savaşçılığının, cömertliğinin cezp ettiği büyük isimler, el-Mutenebbi, Abu Firâs, el-Fârâbi,

²⁶ C. Cahen, İslâmiyet, s. 200.

²⁷ İbnü'l-Adim, Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb, (thk. Halil Mansur) Beyrut 1417/1996, s. 89.

²⁸ A. Mez, İslâm Medeniyeti, 87.

²⁹ M.Şakir, V, 122.

³⁰ M. eş-Şek'a, Seyfüddevle, 166.

³¹ Ebu Bekr Muhammed b. Yahya b. Abdullah eş-Şatraci es-Sulî, Ahbarü'r-Razi-Billâh ve'l-Müttaki-Lillah Ev; Tarihü'd-Devleti'l-Abbasiyye min Sene 322 İla 333 min Kitabi'l-Evrak, (thk. J. Heyworth Dunne), Beyrut 1403/1983, Darü'l-Mesire, s. 249.

³² M. L. Massignon, İslam'ın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansur'un Çilesi, I, (çev. İsmet Birkan), Ankara 2006, s. 524.

³³ Abdullah Ekinci-Kazım Paydaş, Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi, s. ; Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa-I (Efsane, Tarih, İnanç, Bilim ve Felsefe Kenti)*, Ankara 2006, s. 52; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler* (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma), Ankara 2005 s. 151–152.

³⁴ eş-Şek'a, *Fününü 'ş-Şi'r*, 127.

Abu'l-Farac el-İsfahâni, Halep'i bütün orta çağ boyunca hatıralarda canlı kılan bir edebiyat merkezi hâline getirmişlerdi. Bu dönemde Edebiyat ve bilim alanında adeta bir Rönesans dönemi yaşanmaktaydı. Hamdânîlerin tarihteki yerini sağlamlaştıran ve özellikle Seyfûddeve'nin adını ebedileştirenler de hiç şüphesiz bu büyük şahsiyetler olmuştur.

Şair Ebü'l-Alâ el-Maarrî ve Nâsırüddeve adına imamet hakkında bir risâle yazan *Kitâbü'l-İrsâd* müellifi Şeyh Müfid, Seyfûddeve'nin amcası Hüseyin'in yakın dostlarından Hallâc-ı Mansûr, Hamdânîler nezdinde ilgi ve itibar görmüş edip ve şairler arasında yer alır.³⁵

Seyfûddeve, Hamdânîler'in belkemiği ve ileri gelenlerinden olup devlet erkânının kendisini çok ziyaret ettiği birisiydi. Cömertlik kaynağı, umut kapısı, sarayı yolcuların konukevi durumundaydı. Ediplerin ve şairlerin sığınağı idi. Halifelerden sonra onun gibi kapısına büyük şairlerin, âlim ve bilginlerin geldiği başka hükümdar olmamıştır.³⁶

Sultanın kapısı, içindekilerin infak edildiği ve herkes için uğrak yeri olan çarşı ve pazarlar gibiydi. Seyfûddeve, büyük bir edip ve şair olduğu gibi, güzel şiirleri seven biriydi.

Seyfûddeve'nin, kardeşi Nâsırüddeve için söylemiş olduğu bu ve bunun gibi birçok şiir, onun şair kişiliğini göstermektedir.

“Yücelikleri sana bağışladım, zaten buna ehildin sen

Dedim ki onlara, fark vardır benimle kardeşim arasında

Ben bu işten vazgeçmedim ancak

Sadece kendi hakkımdan vazgeçtim, bütünüyle hak sana kaldı

Razı değil misin namaz kılan olayım

Senin ileri geçmene ben razı olursam”³⁷

Seyfûddeve'nin sarayında birçok şair ve edip bulunmaktaydı. Özellikle el-Mütenebbi, Saneverî,³⁸ es-Sırrî, Namı, el-Beygâ, İbn Nubâte, Vavâ gibi şairler ile birçok hatırası vardır.³⁹

³⁵ İŞILTAN, Fikret, “*Seyfûddeve*”, İA, X, İstanbul, 1966, s. 537; KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “*Hamdânîler*”, DİA, XV, İstanbul, 1997, s. 447.

³⁶ Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-Düvel*, I/266; D.G.B.İ.T., V/249.

³⁷ Müneccimbaşı, a.g.e., I/266; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 49.

³⁸ Antakyalı Muhammed İbn Ahmed Ebubekir; Seyfûddeve'nin muhasebecisi idi. Es-Saneverî lakabı onun ya da babasının çamfıstığı ağacı da dâhil olmak üzere, kereste tüccarı olduğuna işarettir. Arap edebiyatının bu ilk tabiat

Büyük filozof Ebu Nasr Farabî de onun sarayında bulunan şahsiyetlerinden birisiydi. Farabî ölüm tarihine (h. 340) kadar Dımaşk'ta onun yanında kalmış ve devamlı itibar ve ikram görmüştür.

Hamdânîler'in konuştuğu Arapçanın en fasih Arapça olduğu aktarılmıştır.⁴⁰ Şairler şiirlerini Arapça yazarak bu dilin gelişmesinde katkıda buldukları gibi Hamdânîler'e intisap etmiş olan Ibn Cinni ve Mütenebbi gibi dil ustaları, aralarında sarf kaidelerine dair tartışmalar da yapmışlardır.⁴¹

Hamdânîlerin, Cezire ve çevresine yerleşip hâkimiyet kurmaları, Süryanice ve Ermenice dillerinin konuşulduğu bölgeyi Araplaştırmaya doğru götürmüştür.⁴²

Hamdani sultanları, ilmi ve kültürel faaliyetleri destekledikleri gibi kendileri de edebiyat ve şiirle ilgilenmişlerdir. Seyfuddevle, savaş meydanlarındaki başarısının yanı sıra kültür ve sanata da değer vermiştir. Bundan dolayıdır ki çevresinde çok sayıda ilim adamı, şair ve edip toplanmıştır.⁴³

Seyfuddevle'nin Bizans karşısındaki askeri başarılarını öven şiirlerin çokluğu, bu dönemde bir kahramanlık edebiyatı oluşturmuştur. Seyfuddevle'nin önemli şairlerinden Ebu Tayyib el-Mütenebbi, devamlı onun yanında yer almış, her gazadan sonra onu öven şiirler yazmıştır. Rivayete göre dönemin, Bizans'ın şark bölgesi komutanı Domestikos Nikeforos bu hususla ilgili olarak "Biz savaşları, yalancı bir şair ve erleri hafif teçhizatlı bir ordu yüzünden hep kaybettik" demiştir.⁴⁴ Bu da gösteriyor ki şairler, insanlar üzerinde büyük etki meydana getirmiş ve onların kahramanlık duygularını sürekli diri tutmak için önemli şiirler yazmıştır.

Seyfuddevle, edip ve şair olmakla birlikte eleştirel bir kişiliğe de sahipti. Meşhur cahiliye dönemi şairlerinden Imrû'l-Kays'ın şiirlerini tenkit etmiştir. Örneğin, "şu beyit şundan önce gelseydi iyi olmaz mıydı" diye sorar, okuduğu şiirleri zaman zaman tenkit eder ve görüşünü söylerdi. Bu konuda Mütenebbi bir defasında, "Allah, efendimizi aziz kılsın! Imrû'l-Kays'i tenkit

şairinin gök, hava ve ışığa karşı büyük sevgisi ve onların ince sınırlarını keşfe çalışan bir gözü vardır. Arap edebiyatında Sanevberi derin iz bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul 2000., s. 304–312.

³⁹ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 53.

⁴⁰ Ibn Zafir el-Ezdi, s. 20; Sealibi, I, 15.

⁴¹ Tokus, Hamdaniler (Siyasi, İctimai, İلمي ve Kültürel Hayat) Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006, s. 123.

⁴² Tokus, s. 89.

⁴³ Tokus, , s. 130.

⁴⁴ Ibn Zafir el-Ezdi, s. 44

etmesi ondan daha bilgili olmasındandır. Onun beyitini değiştirmeyi gerekli gördü" demiştir.⁴⁵ Mütenebbi de yaptığı bir edebi tenkitten dolayı sultan tarafından beş yüz dinar hediye ile ödüllendirilmiştir.⁴⁶

Mütenebbi, Seyfuddevle'nin kahramanlığını övdüğü bir şiirinde, "Görüşüm şudur ki yiğitlikten önce yiğitler vardır" beyitini söylemiştir.⁴⁷ Şu beyitleri de Seyfuddevle için dizmiştir:

*Dört taraftan sana feda olsun canımız, bizi öfkeyle doldursan da
Sen ki güneş için hem şark hem de garpsın
Nice gençler vardır ki öğrettiler nefislerine şan ve şerefi
Tıpkı Seyfuddevle 'nin saldırmayı ve vurusu öğrettiği gibi
Hatırla ki devlet felaket anında ondan yardım diledi
Yeter devlete Seyfuddevle, o hem eldir hem de kalptir
Korkulur Hind'in kılıçlarından, onlar keskindir
Nasıl korkulur onlardan? Nizariler Arap olduğu halde
Korkulur azı dişlerinden aslanın ve tek aslan da olsa
Şayet aslanlar ve arkadaşları varsa durum nice olur?
Denizin dalgalarından korkulur denizler ki onun mekânıdır
Şayet her iki ülkeyi de dalgalar sarmışsa durum nice olur?*

Mütenebbi'nin bu şekilde çok sayıda şiirleri vardır ve daha çok Seyfuddevle'nin savaşları güzel tasvir etmekle ün salmıştır.⁴⁸

Bu dönemde Seyfuddevle'nin kahramanlık ve zaferlerini öven bir diğer şair de Sealibi'dir. Şu beyitler ona aittir.⁴⁹

*Sabahlar peş peşe parlaklığa sürükledi onun davetini
Ve kalktı göz kapaklarında kılıcının keskinliğiyle*

⁴⁵Ibn Zafir el-Ezdi', s. 49; Sealibi, I, 22.

⁴⁶Ibn Zafir el-Ezdi, s. 51.

⁴⁷Ibn Zafir el-Ezdi, s. 72.

⁴⁸Tokus, s 124.

⁴⁹Ibn Zafir el-Ezdi', s. 68.

*Dolaşır yıldızlar misali derman kâseleriyle
Ve isyana yeltenir, bize isyan edenlere karşı
Buluttan yayı sarıya boyanmış kırmızı üstüne
Yeşil de beyaz üstüne*

Seyfuddevle kahramanlığın zirvesinde bir şahsiyetti. Yaptığı seferler esnasında zorlu anlarla karşılaşınca "...Ya zafer elde ederim ya da şehadet..." derdi.⁵⁰ Kahramanlığından dolayıdır ki ondan, "Harp Adamı" diye bahsedilmiştir.⁵¹ Onun kahramanlığını öven beyitlerin sayısı bini geçmiştir.⁵²

Sealibi, bu konuyla ilgili olarak bir şiirinde de şöyle demiştir:

*Korku korkarak geldi üzerine su içerken korkan kuş misali
Suyu gördü ve yeltendi fakat yeltenmenin akıbetinden korktu
Yakın bir fırsat buldu ve çarpıştılar
Fakat korktu bir lezzet alamadı*

Seyfuddevle'yi öven şairler arasında Halidyan isminde iki şair de vardır. Halidyan'dan maksat Said b. Haşim ve Muhammed b. Haşim isimli şairlerdir. Bunlar Seyfuddevle'nin has adamlarından olup ezberde birer dehaydılar. Musul'un köylerinden Halideyn'den olduklarından "Halidyan" nispetini almışlardır.⁵³ Bu iki şair aynı zamanda Hamdani sarayının kütüphanesiyle ilgilenmiş⁵⁴ zaman zaman Seyfuddevle'nin mükâfatına mazhar olmuştur.⁵⁵

Seyfuddevle'nin kendisi de iyi bir ediptir. Ibn Haleviyye de bu dönemde önemli bir sair olup Seyfuddevle onun yanında şairliği öğrenmiştir.⁵⁶ Bu dönemde sairlerin isteği üzerine şiir meclisleri kurulmuştur.⁵⁷

Ebu Firas, Ibn Nübate es-Sa'di, Sanavberi ve Namide Seyfuddevle'nin önemli şairleri arasında yer almışlardır.⁵⁸ Nusaybinli Bebbega adlı edip de Seyfuddevle katında önemli bir mevkie sahipti.⁵⁹

⁵⁰Ibn Zafir el-Ezdi, s. 72.

⁵¹Tokus, s. 90.

⁵²Sealibi, I, 16.

⁵³Ibn Zafir el-Ezdi, s. 60.

⁵⁴Tokus, s. 133.

⁵⁵Sealibi, I, 22.

⁵⁶Sek.'a, Seyfuddevle, s. 188.

⁵⁷Tokus, s. 89.

Bu dönemde Cezire' de, şair ve zevk ehli kimselerin gidip geldiği zengin ve büyük manastırların olduğu bilinmektedir.⁶⁰ Şair Halıdyan, Seyfuddevle'nin oğlu Ebu'l-Berakat ile beraber Deyru'z Za'faran'a* gelmiş ve o sırada kendisinden şiir okumasını istediğini belirtmiştir.⁶¹ Yine bu dönemdeki meşhur şairlerden biri de Rabbaz el-Beledi'dir.⁶²

Sultanlar, güzel şiirlere maddi destek vermede kusur etmezlerdi. Şairler güzel şiirler söyledikçe sultan tarafından yapılan bağışlar da o derece artmaktaydı.⁶³

Devamlı Seyfuddevle'nin yanında olan ve onunla birlikte savaflara katılan ve dönemin en önde gelenleri, Ebu Firas ve el-Mütenebbi'dir. Bunlar hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

El-Mütenebbi (303–354/915–955)

Arap edebiyatının son büyük şöhretlerinden birinin sahibi olan ve asıl adı Ebu't-Tayyib Ahmed b. El-Hüseyin olan şair 303/915 yılında Kûfe'de doğmuştur. el-Mütenebbi “peygamberlik taslayan” manasına gelen lakabıyla tanınmıştır. 948 yılında Seyfuddevle'nin sarayına geldi. Kendisinin bununla tanındığı “el-Mütenebbi” lâkabını, Karmatîler propagandası hizmetinde, Kûfe ile Palmir arasında bir bedevi isyanını yönetmek girişiminde bulunduğu bir gençlik sergüzeştine borçludur. Çöldeki bedevilerden aldığı kelime hazinesini işlemeye o kadar çok gayret etmişti ki, daha sonraki yazılarında kullandığı dil, Karmatîler'e ait mecazlarla doludur. Dokuz sene, Halep'teki kutsal savaş kahramanının yaptıklarını terennüm ettikten sonra bir anlaşmazlık sonucunda onu terk etti ve sonra Mısır'daki Türk hükümdarı İhşidîler'den Kâfur'un sarayında, daha sonra Bağdat'ta ve nihayet İran'da Büveyhîler'den Adududdevle'nin yanında şansını aramıştı.

Nihayet İran'dan Bağdat'a gelirken uğradığı bir bedevi saldırısı sonucu hayatını kaybetti (354/955). Mütenebbi, eski kaside şeklini bir kez daha çok başarılı bir tarzda kullandı. Klasik

⁵⁸Tokus, s. 123, 125, 126

⁵⁹Tokus, s. 128.

⁶⁰Tokus, s. 102.

*Deyru'z-Za'faran; Mardin merkeze bir kaç km uzaklıkta olup günümüzde de hala ibadete açık olup, inanç turizminde de önemli bir yere sahiptir.

⁶¹Tokus, s. 103.

⁶²Tokus, s. 103.

⁶³Sek'a, Seyfuddevle, s. 183.

örneklere çok ciddi olarak bağlı kalmaksızın kelime hazinesinin zenginliği ile onlarla rekabet etti ve cinaslı dilinin pervasızlığı ile onları geçtiği bile nadir değildi. Her ne kadar onun şiirlerinde çağdaşları tarafından özellikle eski dilin safiyeti hususundaki gayretkeşler tarafından sert hücumlara uğradığı nadir olmasa da, Arap esprisinin gerçek ürünleri olan onun şiirleri, sonraki nesil tarafından fikir birliği ile alkışlandı ve hala bugün bile Harîrî'nin Makamat'ı yanında, Arabistan'ın en ücra bölgesi olan Umman'da bütün aydınların ellerindedir. Onun bininci yıl dönümü 1936 yılında Şam'da bütün Arap dünyasının katılımıyla kutlandı.

Ebu Firâs (öl. 357/968)

Asıl adı el-Fâris el-Hâris b Said'tir. Fakat "Ebu Firas"⁶⁴ olarak tanınmaktadır. Arapların en ünlü şairlerinden olup aynı zamanda Hamdânoğulları arasındaki en büyük şairdir. Bununla birlikte asil, cesur, cömert ve savaşmayı seven bir kişiliğe sahipti.⁶⁵ Aynı zamanda Seyfüddevle'nin amcasının oğlu, valisi ve her savaşında onun yanında olan komutanlarından birisiydi.

Se'alebî onu vassfederken şöyle demektedir: *Ebu Firâs, edeb, fazilet, kerem, övgü, belagat, olgunluk, feraset ve cesaretle zamanının seçkini, asrının güneşiydi. Onun şiiri, güzellik, iyilik, kolaylık, vecizlik, lezzetlilik, anlam derinliği, tatlılık yönlerinden diğer şiirler arasında büyük bir şöhrete sahipti. Tabiiyet, cana yakınlık, meliklik ve izzet rıdasına bürünmüştü. Ondan önce İbnü'l-Mutezz'in şiiri müstesna, bütün bu özelliklerin bir araya geldiği olmamıştır. Ancak, sanatkârlar indinde ondan daha üstün kabul ediliyordu.*⁶⁶ Sahib b. Abbad; "Şiir melikle başladı, melikle bitti" (yani İmru'l-Kays ile başladı, Ebu'l-Firâs ile bitti) demiştir.⁶⁷

Seyfüddevle ondaki güzelliklere hayranlık duyar ve onu, ikramda kavminin diğer fertlerinden üstün tutar ve gazalarında onunla arkadaşlık etmek ve işlerinde onu yerine vekil bırakmak isterdi. Baskınlarından birinde Rumlar onu esir almışlardı. Bu sırada o yaralı bulunmaktaydı. Baldırına giren bir okun ucu orada kalmıştı. Onu önce Harşana'ya nakletmişler, peşinde Kostantiniyye'ye götürmüşler, daha sonra da Seyfüddevle tarafından kurtarılmıştı.

Onun Rumlarla savaşırken başından ilginç bir olay geçmişti. 348 senesinde Rumlar onu bir geçitte kuşatmışlar ve neredeyse esir alacaklardı. Bu sırada o, dağın tepesinde uçurumun

⁶⁴ Ebu Firâs'ın nesebi için bkz. Tezimizin giriş kısmında Hamdânîlerin soy kütüğü.

⁶⁵ ŞEK'A, Mustafa, Seyfüddevle el-Hamdânî veya Memleketü's-Seyf ve Devletü'l-Eklâm, Kahire 1977.s. 194.

⁶⁶ Se'alebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, (trz.), 1/22, Se'alebî kitabına Hamdânoğullarının şairleri ile başlamaktadır.

⁶⁷ Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-Düvel*, s. 267; Şek'a, a.g.e., s. 194.

kenarında bulunuyordu. O esnada atı şaha kalktı ve onu uçurumun tepesinden, aşağıda akmakta olan nehire düşürdü. Ancak sağ salim kurtuldu. Bu olayın Harşana Kalesin’de, ilk esaretinde başından geçtiği de rivayet edilmektedir.⁶⁸

İbn Hallikân, Ebu Firâs’ın, Divanında, ölümü yaklaştığı zaman kızına hitaben şu beyitleri söylediğini ifade etmektedir:

“Kızcağızım sabırsızlanma

Bütün mahlûklar gidicidir

Hasretle bana ağıt yak

Perdelerinin ve örtülerinin arkasından

Benimle konuştuğunda de ki,

Ve cevap verme gücünü kendinde bulamadığında

Gençlerin en güzeli Ebu Firâ’ı

Gençliği (ölümden) kurtaramadı.”⁶⁹

Şiirlerinde eski usulleri takip ediyordu. Devletin batı sınırındaki vahşi savaş haline şiirlerinde çok az yer vermesi, hakkındaki en dikkate şayan husustur. Hamdânî emirinin bir yeğeni olarak şairin başından neler geçmiştir. Bunu bilmeyenler, onun kasidelerinden, Suriyelilerle Rumların, Müslümanlarla Hıristiyanların zamanın en büyük ordularıyla ve bütün askeri teşhizatla mücehhez olarak harp ettiklerine dair bir netice çıkaramazlar.⁷⁰

Ebu Firâs, Seyfûddeve’nin valisi olarak Menbic’de Bizanslılara karşı kahramanca savaşmış ve bir defasında da savaş esiri olarak İstanbul’da iki sene kalmıştı (347–349/958–960)⁷¹ ve zindandayken birçok şiir yazmıştı.⁷² Esaret hayatına ait olarak kaleme aldığı hazin mersiyelerinde çok içli terennümlerde bulunmuştu. Ali sülalesinin şan ve şöhretine dair yazdığı

⁶⁸ Müneccimbaşı, *Câmi’üd-Düvel*, I/267.

⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefayât*, I/351; Müneccimbaşı, a.g.e., I/268.

⁷⁰ Mez, *İslam Medeniyeti*, s. 313.

⁷¹ Şek’a, *Seyfûddeve*, s. 133; Brockelmann, *Uluslar Tarihi*, s. 126.

⁷² Mez, a.g.e., s. 313.

bir medhiyesi Şiiler nezdinde yüksek bir itibar kazanmış ve günümüze kadar onların çevresinde incelenip ve tefsir edilmiştir.⁷³

İlmi Hayat

Hamdani sultanları ilmi faaliyetlere değer vermiş ve ilim adamlarını yazmaya teşvik etmişlerdir. Ebu'l-Ferec el-İsfehani, Seyfuddevle'nin yanına gelmiş⁷⁴ ve Arap edebiyatı tarihine dair bir şaheser olan ve aynı zamanda hicri ilk üç yüzyılın dini toplumsal ve siyasi tarihini anlatan⁷⁵ Kitabı'l-Ağani'sini ona hediye etmiş,⁷⁶ Seyfuddevle de onun karşılığında ona bin dinar bağışta bulunmuştur.⁷⁷

Onun meclisinde Farabi, Ebu Bekir el-Harezmi⁷⁸ Ebu'l-Hasan b. Abdulaziz el-Cürcani,⁷⁹ ünlü gramerci Ebu'l-Feth İbn Cinni gibi isimler bulunmuştur.⁸⁰ Bu dönemde yaşamış olan âlimlerden Kitabı 'l-İrşad adlı eserin yazarı Şeyh Müfid ve Hallac-ı Mansur da Hamdâniler nezdinde itibar gören⁸¹ kimseler arasında sayılmışlardır.

Bu dönemde Hamdani sarayında her türlü ilim adamının bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Seyfuddevle'nin hocalığını yapan İbn Halaveyh, bu bölgede bulunmuş, Seyfuddevle ile birlikte Meyyafarikin, Halep ve Hims'ta beraber olmuş ve yanında büyük itibar görmüştür.⁸² İbn Halaveyh ile şair Mütenebbi arasında gramer konusunda münazara ve tartışmaların yaşandığı nakledilmektedir.⁸³

Sealibi, Seyfuddevle'nin etrafında toplanan şair ve ilim adamının, başka hiç kimsenin etrafında toplanmadığını ifade etmiştir.⁸⁴ Farabi gibi bir filozof onun ilim meclisini ziyaret etmiş,

⁷³ Brockelmann, a.g.e., s. 126.

⁷⁴ M. Semseddin Günaltay, İslam Tarihinin Kaynaldan (Tarih ve Müverrihler), Endülüs yayınlan, İstanbul 1991, s. 81.

⁷⁵ Günaltay, s. 83

⁷⁶ Sek'a, Seyfuddevle, s. 187.

⁷⁷ Tokus, s. 132.

⁷⁸ Sealibi, I, 14.

⁷⁹ Sealibi, I, 15.

⁸⁰ Tokus, s. 131.

⁸¹ Nasuhi Ünal K.araarslan, "Hamdaniler" DIA, XV, 447.

⁸² Tokus, s. 119.

⁸³ Tokus, s. 123.

⁸⁴ Sea.Jibi, I, 9.

onunla yakın ilişki kurmuştur.⁸⁵ Onun cenaze namazını Seyfuddevle'nin kıldırıldığı belirtilmiştir.⁸⁶ Ibn Nübate ise Bağdat'ın ilmi ve edebi birikimini Hamdani topraklarına taşımıştır.⁸⁷

Haciplik ve Kâtiplik

Bu dönemde sultanların bir nevi özel kalemi diyebileceğimiz haciplerin olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında yazı işlerinden sorumlu kâtiplerin isimleri de yer almaktadır.

Seyfuddevle'nin hizmetinde Neca, Karguya, Beka, Yernal gibi hacipler,⁸⁸ Sa'duddevle'nin yanında ise Lü'lü' el-Cerrahi ve daha başka isimler hizmet vermiştir.⁸⁹

Nasiruddevle'nin Denha b. Ishak, Ebu'I-Hasan el-Bahili, Sehlun b. Haşim, Ebu'I-Kasım b. Mükrim ve Ebu Ahmed Fazi b. Ahmed es-Sirazi gibi isimler kâtip olarak çalışmışlardır. Es-Sirazi aynı zamanda Abbasi halifesi Muti' Lillah'ın da kâtipliğini yapmıştır.⁹⁰

Seyfuddevle'nin kâtipleri; Ebu'I-Hasan Ali b. el-Hüseyin el-Mağribi, Validu'l-Vezir, Ebu Muhammed b. Feyyaz Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Fahd el-Musuli ve daha başka isimlerden oluşuyordu.⁹¹

Sultan İddetuddevle Ebu Taglib Gazanfer'in kâtipleri; Ebu Musa en-Nasranî, Kare b. Denca, Ebu'I-Hasan Ali b. Ömer b. Meymun ve Ali b. Ömer b. Aim gibi isimlerden oluşuyordu.⁹²

Sa'duddevle'nin kâtipleri ise şunlardı: Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mağribi el-Masisi ve diğerleri.⁹³

Ekonomik Durum

Hamdânîler, IV. (X.) yüzyılın en zengin İslâm hanedanları arasında yer almaktaydılar.

Hamdânîler el-Cezire ve Suğur'unda bulunan müstahkem mevkileri ele geçirdiler. Bölgenin diğer Arapları, bölgedeki ticaret mallarının vergilerini kendi adlarına toplamaya başladılar. İmparatorluğun her yerinden tüccarların geldiği ve Suğur'un en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Tarsus'ta, Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar olan bütün kuzey sınırı içine

⁸⁵Mahmut Kaya, "Farabi" DIA, XII, 146.

⁸⁶Abdülhak Adnan, "Farabi" IA, N, s. 453.

⁸⁷Tokus, s. 126.

⁸⁸Ibn Zafir el-Ezdi, s. 81.

⁸⁹Ibn Zafir el-Ezdi, s. 116.

⁹⁰Ibn Zafir el-Ezdi, s. 39.

⁹¹Ibn Zafir el-Ezdi, s. 81.

⁹²Ibn Zafir el-Ezdi, s. 96.

⁹³Ibn Zafir el-Ezdi, s. 116.

alan yeni bir durum ortaya çıktı. Bu durum aynı zamanda Müslümanlar ile aralarında ticari münasebeti olan bütün ülkeleri, Bizans, Rusya, Avrupa hatta İsveç'i bile etkilemekteydi.⁹⁴

Bu dönemde para birimi olarak dirhem ve dinar kullanılmaktaydı. Bu paraların ölçüsünü Sultan Nasıruddevle belirlemişti. (Bedreh" denen bir para kesesi kullanılıyordu. İçine de bin ya da on bin dirhem konurdu).⁹⁵ Bu paralar onluk, yirmilik ve otuzluk olup üzerlerinde, "Muhammed Resulullah, Emiru'l-Mü'minin Ali b. Ebu Talib, Fatimatu'z-Zehra, Hasan, Hüseyin, Cibril aleyhisselam" yazılıydı. Diğer yüzünde de "Emiru'l-Mü'minin el-Muti' Lillah, el-Emiran el-Fazilan Nasiruddevle ve Seyfuddevle el-Emiran Ebu Tağlib ve Ebu'-l-Mekarim" yazısı vardı. Daha önce hiç kimsenin yapmadığı şekilde bu dinarlar bol şekilde dağıtılmıştır.⁹⁶ Hatta meddahlara dağıtılan paralar sayesinde onların, o zamanda üst seviyede bir hayat yaşayan biriyle aynı seviyeye geldiği anlatılmaktadır.⁹⁷

Bu dönemde ticaret gemiciliği de ön plandaydı ve bu bölgede Dicle üzerinde yapılıyordu.⁹⁸

Mal Üretimi

Cizre yakınlarında Cudi dağı eteklerinde Dicle nehri üzerinde o günkü adıyla Erdmist kalesi olarak bilinen yerde,⁹⁹ mefruşat ve daha başka mallar imal edilirdi.¹⁰⁰ Yine bu dönemde Cezire bölgesi dokumacılık sahasında ün yapmıştır. Nusaybin ise gül suyu üretimiyle meşhur olmuş ve bunun ihracatını yapmıştır.¹⁰¹ Cam yapımında kullanılan kum, Mardin, Cizre ve Halep'ten elde edilirdi. Cezire bölgesindeki Hristiyanlar içki üretiminde oldukça ilerlemiş bulunuyordu.¹⁰² Nusaybin bu dönemde ölçü-tartı aletlerinin üretildiği bir merkez konumundaydı. Aynı zamanda önemli bir posta merkeziydi.¹⁰³ Cizre'den Musul'a ticari mallar bal, helva, peynir, ceviz, badem, incir ve daha başka mallar nakledilirdi.¹⁰⁴ Emir Nasıruddevle'nin, Dicle nehrinde kullanılmak üzere yüz elli kayık aldığı ve bunların her birinin yaklaşık on kişiyi yükleriyle

⁹⁴ D.G.B.İ.T., III/280.

⁹⁵ Ibn Zafir el-Ezdi, s. 36.

⁹⁶ Ibn Zafir el-Ezdi, s. 76.

⁹⁷ Tokus, s. 91.

⁹⁸ Mez, *İslam Medeniyeti*, s. 553.

⁹⁹ Yakut el-Hamevi, I, s. 146. Ibn Zafir el-Ezdi'de Ezmistsekinde geçmektedir. s. 94.

¹⁰⁰ Ibn Zafir el-Ezdi, s. 94.

¹⁰¹ Tokus, s. 110.

¹⁰² Tokus, s. 111.

¹⁰³ Tokus, s. 114, 115.

¹⁰⁴ Tokus, s. 114.

birlikte taşıyacak kapasitede olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁵ Cizre'nin bir tahıl deposu niteliğinde olduğu ve burada buğday ve arpa üretiminin geniş çapta yapıldığı¹⁰⁶ göz önünde bulundurulursa, bu bölgeden Musul ve çevre yerlere tahıl ihracatının yapıldığı söylenebilir.

Ebu Tağlib, kardeşi Hamdan'dan Mardin'i bir baskın sonucu alınca, Mardin kalesinde iki yüz bin dirhem ve yetmiş deve yükünden fazla mefruşata, mücevher ve elbiselere rastlamış ve bunlara el koymuştur.¹⁰⁷ Bu durum, bölgede mefruşat üretimindeki zenginliğin vardıgı noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Hamdânîler döneminde yaşamış olan Makdisi, Cizre şehrini çok güzel tasvir eder: "Her şeye rağmen Cizre en parlak dönemini bu asırda yaşamıştır. Bu dönemde burada güzel binaların bulunduğunu, şehir nüfusunun kalabalık ve topraklarının verimli olduğunu, bal, ceviz, tereyağı ve fıstık gibi ürünlerin Dicle üzerinden kayıklarla Musul'a nakledildiğini bildirir. Ayrıca köşkerin ve güzel evlerin inşa edildiğini söyler. Binaların, kubbelerin olduğunu belirtir."¹⁰⁸

Bu dönemde Cezire bölgesi avcılıkla da meşhur olmuştur. Coğrafi konumu çeşitli av hayvanlarının barınmasına müsait idi. Hatta Emir Seyfuddevle için bir avcılık kitabı kaleme alınmıştı.¹⁰⁹

Askeri Teşkilat

Hamdani askerleri hafif teçhizatlı idiler. Bu da onların çok seri hareket etmelerini temin ediyordu. Nitekim Bizans komutanı bunu dile getirmiştir.¹¹⁰ Bundan dolayıdır ki Nikeforos, Sa'duddevle'nin her bir adamının karşısına on adamını çıkarıyor, bunu da bir ihtiyat ve tedbir olarak yapıyordu.¹¹¹

Seyfuddevle'nin hizmetinde beş yüz genç(gulam)¹¹² vardı. Bunlar gayet sert yapılı ve savaşçı kişiliğe sahipti. Bu özel askerler, bir düşman ordusuna saldırdıkları zaman ortalığı

¹⁰⁵Tokus, s. 114.

¹⁰⁶Tokus, s.108.

¹⁰⁷Ibn Zafir el-Ezdi, s. 87

¹⁰⁸Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, Ahsenü 't-tekâsim fi ma'rifeti 'l-ekâlim, s. 14 7-8.

¹⁰⁹Tokus, s. 90.

¹¹⁰Ibn Zafir el-Ezdi, s. 44.

¹¹¹Ibn Zafir el-Ezdi, s. 118.

¹¹²Gulam, İslam devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli olan askeri birliklerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kapıkulu askerleri olarak devam etmiştir. Gulam, kelime itibarıyla Arapça kökenli olup, erkek

darmadağın ederlerdi. Nasıruddevle, özel birliğini oluşturan emrindeki askerlerin evlenmesini ve ticaret yapmalarını yasaklamıştı.¹¹³ Hamdani ordusunun genelde Kürt ve Araplardan oluştuğu, bunun yanında kurdukları düzenli orduda Deylemi, Türk ve Karmatilerin de bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴

Hamdânîlerin, savaş bineği olarak kullandıklarından dolayı ata büyük değer verdikleri bilinmektedir. Cezire bölgesi, "atlara önem verilen yer" şeklinde kayıtlara geçmiştir. Bunun yanında Hamdânîler at yarışları düzenler ve birinci gelenlere ödüller verirlerdi.¹¹⁵

Sonuç

Sonuç olarak, Hamdânîler hâkim oldukları bölgelerde yüksek bir kültür seviyesine sahip oldular. Mensup oldukları Tağlib kabilesi cahiliye döneminde de bu özellikleriyle bilinmektedir. Hamdânîler tarih sahnesindeki yerleri siyasi faaliyetlerinden ziyade - Karmatîlerle yapılan mücadeleyi bir tarafa bırakırsak - özellikle kültürel ve ilmî çalışmalara borçludur. Adam Mez'in İslam'ın altın çağı olarak tasvir ettiği, 10. Yüzyıldaki kültürel aktivitelerde, Hamdânîlerin azımsanmayacak katkıları söz konusudur. Bu dönemde Hamdânîlerden Seyfüdevle'nin sarayı birçok şair, edip ve ilim adamlarına kucak açmıştır.

çocuk anlamına gelmektedir.

¹¹³Ibn Zafir el-Ezdl, s. 36.

¹¹⁴Tokus, s. 97.

¹¹⁵Tokus, s. 90.

KAYNAKÇA

- Aşûr, S. A., Tarihu'l-İslâm ve Hadaratih, Kahire, 1987.
- Abdül-Câbir, S. M., *eş-Şi'r fi Rihâbi Seyfûddeve el-Hamdânî*, 1. baskı, Beyrut 1981.
- Baytâr, Emine, *Mevâkifü'l-Umerâü'l-Arab*, bs.y., trz.,
- el-Ezdi, Ali b. Zafir, *Hamdânîler*, tre. Mehmet Akbaş, İstanbul, 2011.
- el-Hamevi, Yakut. 1986, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, 5 cilt.
- el-İŞ, Yusuf, *Tarihi Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut, trz., s. 199;
- el-Cümeylî, Reşid Abdullah, *Dirâsâtu fi Târihi'l-Abbâsiyye*, Bağdat, 1984.
- Ekinci, Abdullah, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler* (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma), Ankara 2005
- en-Nuveyrî, Ş. A. t.y. *Nihayetü'l-Arab fi Fünunu'l-Edeb*, Neş. Muhammed Fevzi el'Antil.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları* (Tarih ve Müverrihler), İstanbul 1991.
- Hatice Hammâş, *Dirâsât fi Târihi'l-İslâm*, bs.y., 1994.
- İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân*, Kahire, 1948.
- Keyyâli, S., *Seyfûddeve ve 'Asru'l-Hamdâniyyîn*, Halep, 1939.
- Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlim*.
- Müneccimbaşı, t.y. *Cami'üd-Düvel veya Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayi'i'l-A'sar, Nuruosmaniye nüshası*, I, (vr, 227^a-235^b).
- MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul 2000.
- Sealibi, Ebu Mansur Abdullah b. Muhammed en-Nisaburi, *Yetimetü'd-Dehr fi Mehasini Ehli'l-Eser*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1973.
- Şek'a, Mustafa, *Seyfûddeve el-Hamdânî veya Memleketü's-Seyf ve Devletü'l-Eklâm*, Kahire 1977.
- Tokuş, Ömer, *Hamdânîler* (Siyasi, İçtimai, İlmi ve Kültürel Hayat) Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006.
- İŞILTAN, Fikret, *"Seyfûddeve"*, İA, X, İstanbul, 1966.

- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “*Hamdânîler*”, DİA, XV, İstanbul, 1997.
..... Mahmut Kaya, "Farabi" DIA, XII, 146.
..... Abdulhak Adnan, "Farabi" IA, IV
..... Sobernheim, M. 1950, “*Hamdânîler*”, İA, V, İstanbul.